

BOLALARDA ETNOPSIXOLOGIK XUSUSIYATLARNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK MASALALARI

Shukurova Shahnoza Xushbaqovna

Surxondaryo viloyati Sho'rchi tumani

MMTBga qarashashli 68-sonli umumtalim

maktabi amaliyotchi psixologi

Annotatsiya: Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko'zgudagi sizning aksingiz. Bolalar psixologiyasi 19-asr o'rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqq boshladi.

Kalit so'zlar: bola psixologiyasi, tarbiya, metodika, longityud, xissiy jarayon, ma'rifiy jarayonlar, pedagogika, ruhiyat, agressiya

KIRISH

Oila muhitini barkamol avlod va komil insonni tarbiyalash muommosi turkiy xalqlarning mushtarak yodgorligi, Avesto, shuningdek, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, tortib hozirgi zamon pedagoglarining o'ziga xos fikr mulohazalar bildirilgani diqqatga sazovordir. Kaykovus, S. Sheroziy, Jomiy, Alisher Navoiy, A. Fitrat, A. Avloniy kabi, mutafakkirlarimizning ilmiy nazariy asarlarida oila munosabatlaridagi tarbiya tarixiylik nuqtai nazaridan bayon etilganligi alohida ahamiyat kasb etadi. Avvalo bola psixologiyasi haqida so'z yurutamiz. Bola psixologiyasi onaning qornidayoq boshlanadi. Asosan bizning millatimizda bola tarbiyasiga juda katta ahamiyat beradilar.

Psixologiya tarbiyada yaqqol namoyon etuvchi ruhiy hodisa hisoblanadi. Mana shuning uchun bizning elat va millat shaxslari bolalar va yoshlarning psixologiyasiga yomon ta'sir etuvchi omillardan uzoqroq yurishga harakat qiladilar. Bolalar psixologiyasi psixologiya sohasi, bolalar psixologik rivojlanishining umumiy va aloxida xususiyatlarini, turli yosh bosqichlarida bu jarayon qanday kechishi, uni harakatlantiruvchi kuchlar va qonuniyatlarni tadqiq qiladi. Shu sababli bolalar psixologiyasini ko'pincha yosh psixologiyasi deb ataydilar. Bolalar psixologiyasi bolalarda psixik jarayonlar (ma'rifiy, nutqiy, hissiy, irodaviy va h. k.) paydo bo'lishi va rivojlanishini, psixik xususiyatlar qaror topishini, xilmaxil faoliyatning (o'yinlar, o'qish, mehnat) rivojlanishini, bolaning shaxs sifatida shakllanishini o'rganadi. Bolalar

psixologiyasi umumiy psixologiyada ishlab chiqilgan tadqiqot usullaridan foydalanadi, biroq uni qo'llashning o'ziga xos xususiyatlari bor.

Bola shaxsi yosh xususiyatlarini o'rganishda ko'ndalang kesma va longityud deb nomlangan tadqiqotlar o'tkaziladi. Birinchi holatda birgina psixik jarayonning o'zi bir vaqtda turli yosh guruhlariga taalluqli bo'lgan bolalarda tadqiq qilinadi. Ikkinchi holat

(longityud) da esa ma'lum bir (alohida tanlab olingan) bolalarning psixik xususiyatlari ko'p yillar davomida tadqiq qilinadi. Bu esa o'z navbatida ular psixikasi rivojlanishining umumiy kechishini kuzatish imkoniyatini beradi. Bolalar psixologiyasida asosan ota-onalarga bolaga unga bo'lgan ishonch, hurmat, qo'llabquvvatlash, unga bo'lgan e'tiborlarini his qildirish, Mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan holatlar o'rgatiladi. Bola dunyoni, atrofni ota-ona ko'zlari bilan anglaydi. Ota-onaga nima yomon bo'lsa, bola shuni yomon deb hisoblaydi. Ota-ona kimni xush ko'rsa, bola uchun u inson yaxshi bo'ladi. Bu holat bolani 10-12 yoshiga qadar davom etadi. Undan keyin bola o'zi xulosa qilishga o'rganishni boshlaydi. Shunday ekan, bolaning har bir harakati - bu ko'zgudagi sizning aksingiz. Bolalar psixologiyasi 19-asr o'rtalarida mustaqil fan sifatida ajralib chiqa boshladi. U pedagogika psixologiyasi, ped., oliy asab faoliyati fiziologiyasi bilan chambarchas bog'langandir. Uning ma'lumot va xulosalari yosh avlodni o'qitish va tarbiyalash nazariyasi va amaliyoti uchun, umumiy psixologiya uchun muhim ahamiyatga ega. O'zbekistonda Bolalar psixologiyasi masalalari bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda. Farzand-inson hayotining mazmuni, nasl nasabinining davomchisi, oilaning mustahkam zanjiri hamdir. Aqlli, bilimdon, mehnatsevar iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning balki butun jamiyatning eng katta boyligi hisoblanadi. Odatda, farzand oilada ham jismonan, ham ma'nan ulg'ayib shakllanadi.

Ularning voyaga yetishi davomida oiladagi ahillik muhim ro'l o'ynaydi. Ayniqsa, ularning ma'naviy tarbiyasi bilan jamiyatga xizmatini ifodalaydi. Farzandlarimiz sog'lom, e'tiqodli jismonan baquvvat qilib tarbiyalash ham ota-ona zimmasizga yuklangan. Rasululloh Sallallohu alayhi vasallam "Farzandlaringizga suvda suzishni, kamondan otishni, nayza uloqtirishni, otda choptirishni o'rgatinglar!"-deb, Farzandlaringizni chaqqon, sog'lom, baquvvat, ziyrak qilib tarbiyalashga ummatlarini targ'ib qildilar (Termiziy va Abu Dovid rivoyatlari). Zeroki, sog'lom psixologik tarafdin ham yetuk farzand hamma joyda ham o'z yurtiga naf keltiradi.

Yuqoridagi fikrlarimizdan kelib chiqqan holda, barcha narsa bola psixologiyasiga bog'liq ekanligini anglab yetsak bo'ladi. Bola psixologiyasi, ayniqsa, maktabgacha yoshdagi bola psixologiyasi juda murakkabdir. Shuning uchun, men o'z bilim va ko'nikmalarimdan kelib chiqqan holda, ko'proq maktabgacha yoshdagi bolalarga e'tibor qaratish maqsadga muvofiq ish deb o'ylayman. Chunki, bu yoshda ya'ni, maktabgacha yosh 3-4, 5-6-7 shu yoshlarda bola juda tez fikrlaydi va psixologiyasi juda murakkab va qiziqishlari turli xil bo'ladi.

Shu bilan bir qatorda, rivojlanayotgan bola psixologiyasi yana oilaga borib taqaladi, chunki bola asosan 2 xil muhitni farqlaydi ya'ni, oila va o'zi borayotgan maskan ya'ni, bog'cha albatta bog'chada boshqa muhit oilada esa o'zgacha muhit shuning uchun ham bolaga oiladagi muhit bog'chaga ya'ni, ta'lim tarbiya olayotgan maskaniga, u yerdagi bolalarni psixologiyasiga ham katta ta'sir qilishi mumkin. Shu ta'lim maskani ya'ni, bog'cha ham oilaga ta'sir qilishi mumkin. Shuning uchun, maktabgacha tarbiya yoshida e'tiborimizni farzandimizga qaratishimiz kerak. Bildirilgan barcha ma'lumot va fikrlarimizdan xulosa qilib aytganda, bolada 2 xil fikr va qarashlar hosil qilib qoyishimiz kerak emas ya'ni, oila ijobiy bog'cha salbiy degan yoki shuning aksi bo'lishi ham mumkin. Shuning uchun ota-onalarimiz va biz malakali pedagoglar bilan doimiy ravishda hamkorlikda ishlashimiz zarur va shartdir. Shundagina, biz o'zimiz o'ylagan ulkan natijalarga erishamiz. Va yurtimiz uchun ravnaqi uchun yetuk va barkamol farzand bo'lib yetishib chiqamiz.

Oila va uni xarakterlovchi turli mezonlarga ko'ra quyidagilarga **farqlanadi**:

- 1) To'liqligiga ko'ra: to'liq, noto'liq, qayta tuzilgan (2 nikoh) oilalar.
- 2) Bo'g'inlar soniga ko'ra: nuklear (ota-ona va bolalardan iborat) va ko'p nomli (ikki va undan ortiq avloddan iborat oila a'zolari birga yashovchi) oila.
- 3) Bolalar soniga ko'ra: farzandiz, bir bolali, ikki bolali, uch- to'rt bolali, besh va undan ortiq bolali oila. Masalan: AQSH, Fransiya, Germaniya, Gretsiya, Rossiya va boshqa rivojlangan davlatlarda to'rt bolali oilalar ko'p bolali oilalar hisoblanadi. O'zbekistonda bunday oilalar, farzandlar soni o'rtacha bo'lgan oilalar sirasiga kiradi.
- 4) Er-xotinning ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra: ishchilar, dehqonlar, xizmatchilar, ziyolilar, aralash tipdagi oilalar kiradi.
- 5) Oilaning yoshiga ko'ra: yosh oila (1 yilgacha, 3-5 yillik, 6-10 yillik turmush tajribasiga ega bo'lgan oilalar), o'rta yishdagi oila, yetuk yoshdagi oila (qariyalar oilasi) kabi oilalar.
- 6) Er-xotinning ma'lumot saviyasiga ko'ra: oliy ma'lumotli, o'rta maxsus, o'rta, tugatilmagan o'rta, maxsus yordamchi maktab malumotiga va turli saviyadagi ma'lumotlarga ega bo'lgan er-xotinlardan tashkil topgan oila.
- 7) Er-xotinning ota onasi, oilasining moddiy ta'minlanganlik darajasiga ko'ra:
qudalarning bir-biriga mos yoki ular orasida katta tafovut mavjudligi bo'yicha bir-biriga mos bo'lmagan oilalar.
- 8) Regional jihatlariga ko'ra: shahar, qishloq, aralash tipdagi oilalar.
- 9) Nikohdan qoniqqanlik saviyasiga ko'ra: ajralish saviyasida, nikohdan qoniqqanlik darajasi, quyi darajali, o'rta darajali oilalar.
- 10) Oilada er-xotin orasidagi munosabatlariga ko'ra: avtoritar, demokratik, liberal aralash tipdagi oilalar.

11) Er-xotinning millatiga ko'ra: bir millatli, baynalmilal oilalar. Baynalmilal oilalarni o'z navbatida 2 bo'lish mumkin;

* dini, urf odatlari, tili, bir guruhga kirgan millat vakillari orasida nikohlar masalan; o'zbek-tojik, o'zbek-qozoq, o'zbek-turkman, rus-ukrain va h.k.

* dini, urf odatlari, tili bir guruhga mansub bo'lmagan millat vakillarining o'rtasidagi nikohlar, masalan; o'zbek-rus, o'zbek-ukrain, o'zbek-estoniya, o'zbeknemis va h.k.

12) Yuridik rasmiylashtirilganligiga ko'ra: sinovdagi oila (birga yashashadi ammo hali nikohni rasmiylashtirmagan, chunki bir birlarini norasmiy nikohda deb bilishyapti), rasmiylashtirish arfasidagi oila (birga yashashadi, oila qurish maqsadi aniq, ammo ayrim obyektiv sabablarga ko'ra rasmiylashtirish kuchaytirilyapti), nikohdagi oila, nikohdan tashqari oila (ayrim erkak kishilarning ikkinchi, uchinchi yuridik jihatdan norasmiy oilasi) kabidir.

Oila energetikasi. Bu tushuncha o'z ichiga ko'plab jabhalarni xususan, oilaning tibbiy biologik xususiyatlardan tortib, uning psixologik mavjudligini belgilovchi omillar, shart sharoitlardan boshlab tiriklik mezonlari bo'lmish ovqatlanish, hamda bir oila a'zosining xatti harakatlarining namoyon bo'lishigacha qamrab oladi. V.Satir oilaning oila energetikasini tavsiflaydi. Ya'ni, "oilaning emotsional qozoni" tushunchasini ishlatadi. Oila a'zolari kundalik muloqot, muomala jarayonlarini u go'yoki bir qozonda qaynovchilarning birgalikda yashashda namoyon bo'ladigan hissiyotlar ko'zgusida" tasavvur etadi.

Oilaviy munosabatlar. Oila a'zolari o'rtasida sodir bo'layotgan murakkab munosabatlar ko'plab olimlar, shu jumladan, O'zbekistonlik olimlar M.Davletshin, B.Qodirov, X.Karimov, N.Sog'inovlar tomonidan o'rganilgan. Ularda ko'proq o'zbek oilasiga xos urf-odatlar, an'analar udumlar nuqtai nazaridan oilaviy munosabatlarning etnopsixologik qirralari tadqiq etilgan. Oila institutini ijtimoiy voqelik sifatida uning qonunyatlarini tahlil etar ekanmiz, bu o'rinda biz oilaviy, o'zaro munosabatlarga xos bo'lgan munosabatining psixologik tabiatdan kelib chiqishi, va dinamikasiga e'tiborni qaratgan ko'plab tadqiqotlarda ilgari surilgan ma'lumotlarni keltirishni joiz deb bildik.

XULOSA.

Bizning islomiy 441 kitoblarimizda aytilishicha, bola o'ng qo'li bilan chap qo'lini ajratadigan bo'lganda, uni jiddiy tarbiyalash boshlanadi. Uning ko'nglini qoldirmasdan, qo'pollik qilmasdan, bolaligini e'tiborga olib, ruhlantirib tarbiyalanaveradi. Abu Rayhon Beruniy insoniyat tarixida birinchilardan bo'lib bolalarni kichik yoshidan mehnat qilishga o'rgata borish, kattalar mehnatini e'zozlaydigan qilib tarbiyalash, bolani ilm va kasbga o'rgatish oilaning diqqat markazida bo'lishi kerakligi haqida fikr bildirgan. Alloma oilada boshlangan mehnat tarbiyasini maktabda ta'lim bilan birga hunar o'rgatishga bog'lab davom ettirish lozimligi haqida alohida ta'kidlagan. Ulug' mutafakkir mehnat va kasb -hunar vorislik

asosida avloddan-avlodga meros bo'lib o'tishini sinchkovlik bilan o'rgangan va insonlarning hunarmandchilik faoliyatini yuqori baholagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shayx Muhammadsodiq Muhammad Yusuf Shoyadki taqvodor bo'lsakll ma'ruzalar, maqolalar va suhbatlar to'plami, TOSHKENT, Cho'lpon.
2. https://play.google.com/store/apps/details?id=com.iqtiboslar_olami.aforizmlar.
3. Z.T.Nishonova —Rivojlanish psixologiyasi. Pedagogik psixologiyall TOSHKENT2018.
4. Abdulla Avloniy —Turkiy guliston yoxud axloq.
5. Internet manbalari